

Agata WOŹNIAK-KRAKOWIAN

## Kody językowe a wielokulturowość

Znać i rozumieć język to znać i rozumieć kompetencję komunikacyjną i kompetencję językową. Jest to główny problem i przedmiot badań socjolingwistyki, zapoczątkowany przez J.B. Pridèa i Janet Holmes (1972, s. 7). Generalnie, badania nad językiem dotyczą badań struktury i użycia języka w jego społecznym i kulturowym kontekście.

Pojęcie kompetencji komunikacyjnej zdefiniowanej przez D.H. Hymensa (1974) dotyczy zdolności spostrzegania i kategoryzacji sytuacji społecznej i dostosowania do niej sposobów mówienia, zgodnego z opanowanym kodem językowym. Podstawą tej zdolności są relacje między językiem i społeczeństwem. Jest to, zdaniem Noama Chomsky'ego, rezultat krytyki rozróżnienia kompetencji językowej i wykonania. Najkrócej rzecz ujmując – kompetencja komunikacyjna to zdolność nadawcy lub odbiorcy do werbalnego lub niewerbalnego zachowania w określonej sytuacji społecznej zgodnej z rolą społeczną.

Zdaniem Hymensa (1974) nabywanie kompetencji komunikacyjnej nie jest procesem przebiegającym w abstrakcyjnej społeczności, lecz odbywa się w konkretnym układzie sytuacji, typowym dla zróżnicowanych środowisk społecznych, kulturowych, w których odbywa się proces socjalizacji dziecka. Związane jest to kompetencją językową, rozumianą jako zdolność do konstruowania zdań o strukturze dopuszczalnej na gruncie języka. To inaczej znajomość języka jako kodu – zespołu znaków językowych właściwych dla danej grupy językowej, kulturowej. Jednostka nabywająca, opanowująca jakiś język jest zawsze członkiem określonej grupy kulturowej i nabywając znajomość zasad gramatyki ojczystego, macierzystego języka, uczy się zarazem kontrolować poprawność czy odpowiedniość swoich zachowań językowych w stosunku do wymogów sytuacji mówienia (por. Hymens 1974, s. 272–279).

Opracowanie reguł tworzenia zdań, właściwych dla jakiegoś języka, nie gwarantuje osiągnięcia efektu komunikacyjnego. Aby efekt ten osiągnąć, trzeba wiedzieć w stosunku do kogo, jak, o czym możemy mówić, a co jest wykluczone z punktu widzenia wymogów norm społecznych. Zdaniem Andrzeja Piotrowskiego (1980) „w akcie komunikowania, ludzie nie występują wobec siebie po prostu jako osobniki wyróżniające swoje stany poznawcze i uczuciowe. Są ono bowiem reprezentantami określonych ról społecznych, a proces mówienia odbywa się zawsze w ramach kulturowo określonego porządku społecznego” (s. 95).

Kompetencja komunikatywna zależy więc od określonej kultury, w jakiej człowiek funkcjonuje. Pozwala mówiącemu wybrać takie środki wyrazu, które akceptowane są w określonej sytuacji, a z drugiej strony, sytuacyjne cechy aktu mówienia, odgrywają

istotną rolę w sferze interpretacji znaczeń przenoszonych przez formę językową. Efektywne znaczenie wypowiedzi, które pozwala przewidywać i rozumieć zachowanie partnera interakcji jest więc wynikiem działania dwóch czynników formy językowej i sytuacji mówienia. Zdanie, *zaraz zacznie padać deszcz*, skierowane do człowieka opuszczającego mieszkanie będzie inaczej rozumiane niż do współtowarzysza podróży w czasie długiej jazdy pociągiem. Ale i to samo zdanie o innej strukturze np. *ale zaraz będzie lać*, poza znaczeniem semantycznym ma znaczenie konotacyjne. Świadczy ewidentnie o stosowaniu kodu ograniczonego, charakterystycznego dla niższej warstwy społecznej.

Stąd rozumienie kompetencji socjolingwistycznej, jako umiejętności kontroli zasad doboru wariantów zdań właściwych ze względu na doświadczenia społeczne partnerów aktu komunikowania. Zdaniem Idy Kurcz (1975), na kompetencję komunikacyjną składa się kompetencja językowa, a z drugiej strony nabyta wiedza na temat sposobów użycia języka w kontekście społecznym. Abstrahowanie od tej nabytej wiedzy dotyczącej użycia języka nie pozwala na wyjaśnienie, dlaczego ktoś użył takiej, a nie innej formy wypowiedzi, dlaczego o tych samych sprawach w różnych sytuacjach komunikacyjnych (np. przy różnych odbiorcach) mówi inaczej itp. Warunkuje to również wielokulturowość, w jakiej funkcjonujemy, to my przecież wybieramy odpowiednio formułę grzecznościową czy tryb, w jakim ona została sformułowana, innymi słowy, chodzi o umiejętność wyrażania swej roli społecznej czy postawy (por. Kurcz, 1975, s. 93). Dlatego wybieramy określony styl wypowiedzi, w tym samym języku, w zależności od sytuacji społecznej np.: styl formalny, wypracowany, swobodny, zebraniowy, zabawowy, itp.

Użycie stylu odnosi się do społeczności czy grup jednojęzycznych. W społecznościach wielonarodowościowych różne języki czy dialekty mogą spełniać rolę stylu. W pewnych sprawach, czy w pewnych sytuacjach, mówi się jednym językiem, o innych – innym. To, jak mówimy, określa się mianem, repertuaru werbalnego jednostki, czyli zbiorem różnych stylów, języków, dialektów, jakimi człowiek dysponuje, jak również umiejętność przechodzenia od jednego stylu do drugiego.

Uczestnictwo w wielokulturowej społeczności językowej wymaga znajomości nie tylko, odmian repertuarowych (np. stylów), lecz także zasad ich użycia. Możemy więc za J.A. Fishmanem użyć określenia **techniki językowej**, która przedstawia sposoby organizacji czynności komunikacyjnej jednej osoby lub interakcji z kilkoma osobami. Zachowanie językowe, które przydatne jest do badania tych sytuacji, w których przyjęło się używanie takiego a nie innego stylu języka, dialektu zależy od ukształtowanego kodu językowego.

## Spoleczna geneza kodów językowych

Zdaniem Basila Bernstein'a (1971) charakter stosunków społecznych decyduje o wyborach, jakie człowiek podejmuje na poziomie składni, jak i słownictwa. Stosunki społeczne wpływają w sposób selekcyjny na to, co, kiedy i jak się mówi. Warunkiem tego, aby doświadczenia dziecka nabyte w szkole decydowały o jego rozwoju, jest, w ujęciu B. Bernstein'a, znany mu system komunikacyjny stosowany w szkole, ale i wymagania dotyczące uczenia się i właściwego zachowania. Jeżeli dzieci nie znają tego systemu, ich doświadczenia szkolne prowadzą do przeobrażenia całej sfery symbolicznej i społecznej. W pierwszym przypadku zostaje pogłębiona tożsamość społeczna dziecka,

a w drugim, ulega ona zmianie, bowiem mamy do czynienia z brakiem ciągłości kulturowej pomiędzy szkołą a społecznością dziecka z niższej warstwy.

Kody językowe zależą od warstw społecznych. W warstwie niższej tworzy się kod ograniczony, w warstwie wyższej, kod wypracowany. B. Bernstein, na podstawie swych licznych badań językowych, stwierdził, że w obu klasach inaczej przebiega proces socjalizacji w rodzinie i inna jest rola języka w tym procesie. Kody te różnią się dwójako:

- po pierwsze – inne sfery aktywności jednostki są rozpracowywane językowo,
- po drugie – inaczej jest rozumiana efektywność przekazu językowego przez przedstawiciela obu klas społecznych.

Sfera aktywności w odniesieniu do wychowania dzieci w rodzinie to sfera osobistych problemów. Istnieją różne sposoby porozumiewania się dla warstwy niższej i średniej. Dlatego, że istnieją różne sposoby orientacji życiowej, poglądy i sposoby porozumiewania się. W warstwie średniej istnieje ideał kreowania dziecka do określonego celu. Dziecko uczy się takich środków językowych, które sprzyjają dyskusji, partnerstwu.

W warstwie niższej są odmienne preferencje życiowe i odmienne role. Dominująca jest pozycja autokratyczna, stąd posługiwanie się w tej warstwie kodem ograniczonym. Kod ograniczony występuje wówczas, gdy łatwiej jest przewidzieć na podstawie reprezentatywnej próbki, jakich wyborów gramatycznych (zdaniowych), syntaktycznych, dokona mówca, bowiem zakres ich jest bardzo wąski. Kod ograniczony jest sztywny a zasób słownikowy jest znacznie uboższy. Jednak, wbrew pozorom, żargon uczniowski nie stanowi kodu ograniczonego.

Kod ograniczony wynika ze środowiska, które nie przygotowuje do językowego rozwoju. Doświadczenia językowe są ograniczone, stąd ubogie, niegramatyczne o ubogiej składni zdania. Występują monotonne wypowiedzi, stereotypowe spójniki. Uproszczona składnia nie pozwala na przedstawienie skomplikowanych problemów. Sztywne przymiotniki, przysłówki, wykrzykniki – często powtarzane, duża ilość zaimków typu: on, ona, oni, jego, my, świadczą o ubóstwie językowym.

Kod ograniczony wymaga kontekstu sytuacyjnego, bowiem przy braku kontekstu z przedmiotem odniesienia nie można się zorientować dokładnie, o co chodzi, a kod wypracowany funkcjonuje jako przekaz niezależnie od tego, czy słuchacz ma kontakt z przedmiotem odniesienia czy nie.

Celom przekazywania wiedzy szkolnej lepiej służy kod wyuczony, czy wypracowany, jest on bowiem zgodny z tym, jaki model jest kreowany w klasie średniej i dlatego używanie tego kodu pozwala na lepsze postępy w nauce. Człowiek przystosowany społecznie, potrafi posługiwać się wieloma kodami, tzn. może zmieniać styl językowy w zależności od wymagań sytuacyjnych.

Język, w ujęciu M., A., K. Hallidaya (1980, s. 514–556), ma możliwości kodowania, tego, co istnieje poza językiem, a jego użycie zachodzi zawsze w jakimś społecznym kontekście. Użycie języka z perspektywy socjologicznej jest zawsze zachowaniem społecznym. To społeczne uwarunkowanie wynika z aspektów użycia języka, takich jak ustalenie, podtrzymanie ról społecznych, jak rodzaje interakcji społecznej itp. Dlatego właśnie sytuacja społeczna wyznacza zachowanie mówiącego. Człowiek musi nieustannie dokonywać wyboru z całego potencjału znaczeniowego jednej z możliwości. Im ma więcej doświadczeń kulturowych, tym łatwiej jest mu owych wyborów dokonać.

Język jest doskonałym narzędziem ekspresji i komunikacji we wszystkich społecznościach. Zdaniem Edwarda Sapira (1978) „... ze wszystkich aspektów kultury właśnie

język, jako pierwszy, uzyskał wysoce rozwiniętą formę i że doskonałość języka jest wstępnym warunkiem rozwoju kultury jako całości” (s. 33).

Cechą wspólną wszystkich kodów językowych; żywych i martwych, związanych i niezwiązanych z pismem; jest ich symboliczny a jednocześnie abstrakcyjny charakter, który służy wyrażaniu uczuć i myśli. Ponadto, każdy kod językowy posiada znaczenie fonetyczne i fonologiczne, bowiem we wszystkich znanych językach świata, fonemy są wbudowane w pewne konwencjonalne ciągi rozpoznawane przez użytkowników języka jako sensowne symbole odniesienia. Jeden język może być bardziej skomplikowany niż inny, ale wszystkie gramatyki świata, zdaniem N. Chomskiego, są w tym samym stopniu określone mimo bezmiaru szczegółowych różnic.

Język charakteryzują psychologiczne jakości, jak:

- Symboliczny charakter służący komunikowaniu się,
- Kulturowe i kontekstowe przenikanie się,
- Nieskończona i zróżnicowana ekspresja,
- Czynniki socjalizacyjny – uniwersalna funkcja środka ekspresji.

Znaczna część dóbr kulturowych społeczeństw jest prezentowana w określonej formie językowej. Świadczą o tym np.: przysłowia, modlitwy, pieśni, formuły medyczne itp. Wskazuje to na przechowywanie kultury. Aby wyjaśnić zmiany językowe należy uwzględnić złożone procesy psychologiczne i socjologiczne. Aktualnie istnieje wiele, ale niedostatecznie opracowanych modeli zmian językowych. Dotyczą one zarówno zmian fonetycznych, jak i zmian słownictwa. Zmiany fonetyczne, socjologowie i antropologowie starają się wyjaśnić za pomocą symbolizmu społecznego. Natomiast zmiany w słownictwie mają w większości charakter kulturowy niż czysto lingwistyczny (por. Sapir, 1978).

Istotą kodu językowego jest kulturowe przenikanie się z zachowaniem własnej tożsamości danej nacji. W antropologii oddziela się jednostki etniczne oparte na rasie, kulturze i języku. Dlatego we współczesnym świecie tak małe zainteresowanie sztucznym językiem, jak np. esperanto. „Wszelki świadomie skonstruowany język międzynarodowy musi uporać się z wielką przeszkodą, jaką jest fakt, że nie reprezentuje on żadnej odrębnej społeczności ani kultury. Uczenie się go nie ma więc żadnego symbolicznego znaczenia dla przeciętnego człowieka, do którego nie przemawia fakt, że język ten, z konieczności łatwy i regularny, rozwiązałby wiele jego problemów edukacyjnych i praktycznych za jednym zamachem” (Sapir, 1978, s. 68).

## Bibliografia

- Bernstein, B. (1972), *Social Class, Language and Socialization*. London.
- Bernstein, B. (1980), Socjolingwistyczne ujęcie procesu socjalizacji. Uwagi dotyczące podatności na oddziaływanie szkoły. [w:] Shugar, G., Smoczyńska, M., *Badania nad rozwojem języka dziecka. Wybór tekstów*. Warszawa: PWN.
- Hall, E.T. (1987), *Bezgłosny język*. Warszawa: PIW.
- Halliday, M., A., K. (1980), Uczenie się znaczeń. [w:] Shugar, G., Smoczyńska, M., *Badania nad rozwojem języka dziecka. Wybór tekstów*. Warszawa: PWN.
- Hymes, D.H. (1974), On communicative competence. [w:] Pride, J.B., Holmes, H. (Red.). *Penguin Modern Linguistics Readings*.

- Kurcz, I. (1975), *Psycholingwistyka*. Warszawa: PWN.
- Piotrowski, A. (1980), O pojęciu kompetencji komunikacyjnej. [w:] Schaff, A. (Red.), *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*. Warszawa – Wrocław – Kraków – Gdańsk: Ossolineum.
- Sapir, E. (1978), *Kultura, język, osobowość*. Warszawa: PIW.
- Schaff, A. (Red.) (1980), *Zagadnienia socjo- i psycholingwistyki*. Warszawa – Wrocław – Kraków – Gdańsk: Ossolineum.
- Wolniewicz, B. (1980), *Języki i kody*. Warszawa – Wrocław – Kraków – Gdańsk: Ossolineum.

Agata WOŹNIAK-KRAKOWIAN

## Language Codes versus Multiculturalism

### Summary

To know and understand a language is to know and understand communicative competence and language competence. The concepts, as defined by W.H. Hymens pertain to the ability of noticing and categorisation of one's social status and to adapting ways of communicating to the status. The basis for the process is the relationship between speech and a community.

Language codes depend on structure and usage of a language in its social and cultural context. An individual acquiring a language is always a member of a definite social and cultural group and by acquiring awareness of the principles of grammar of his or her vernacular language he or she learns to control the correctness, appropriateness of his or her linguistic behaviour in relation to the requirements of a speaking situation. According to B. Bernstein, language codes used by people depend on their affiliation to a social class. A limited code is created in a lower class, whereas a sophisticated code is created in a higher class. It is due to the fact that the process of socialisation within a family is different in each class; hence, the role of language in the process is different.